

УДК 821.163.41.09-31 Андрић И.

821.163.09

14 Киркегор

DOI: https://doi.org/10.18485/kij.2016.63.3_4.5

БРАНКО М. ВРАНЕШ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 20. 11. 2016.
Прихваћен: 21. 12. 2016.

ЖАЛАЦ СЕЋАЊА: АНДРИЋ И ЈУЖНОСЛОВЕНСКА ФИЛОЛОГИЈА**

Положај јужнословенских књижевности у Европи карактерише непрекидно трвење између заборава и немогућности да се јужнословенско књижевно наслеђе заборави. Јужна славистика запала је у кризу из које може изаћи само креирањем сопствене методологије тумачења. Ова методологија морала би проистацати из потреба славистичке струке и истовремено бити у стању да привуче пажњу европске и светске културне јавности. Аутохтона „јужнословенска” филологија могла би почети од разумевања односа према Киркегоровој филозофији у Андрићевим зрелим годинама, поготово у роману *Проклета авлија*.

Кључне речи: Иво Андрић (1892–1975), *Проклета авлија* (1953), Серен Киркегор (1813–1855), витештво, филологија, сећање, јужна славистика.

Размишљати о јужнословенском књижевном корпусу данас може изгледати барем једнако анахроно колико и позивати се на занемарену дисциплину о целини људског (писаног) искуства. Па ипак, не треба потценити чињеницу да чак и незаборавне ствари могу бити заборављене, док бројне појаве достојне заборава упорно живе у нашем сећању. Пуко памћење, како је писао Бенјамин, не може бити врховни критеријум за разликовање између искустава вредних памћења или заборављања, барем то не би смело бити у књижевности. Извесна трагичка јединственост надвија се над сваком незаборавном појавом, пробојна свест да бити *једини* напослетку значи бити последњи и заборављен.

До своје параболе о заборавау Бенјамин је дошао у чланку о незаборавном словенском аутору из самога центра простране маргине коју словенске књижев-

* brankovranes@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Српска књижевност у европском културном простору* (178008), који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

ности начелно настајују.¹ Нешто јужније, мисао о моћи заборавна одредила је суд о песнику који, упркос великом труду да буде упамћен, или баш захваљујући њему, никада није заузео повлашћено место у српској поезији 20. века (Јерков 2014: 103–131). Бенјаминовски закључак да *памћење* вероватно представља најтежи и готово неповратан облик заборавна не би, међутим, смео да прикрије геополитичку реалност књижевне историје. Суду сећања не подлежу све националне или регионалне књижевне традиције у једнакој мери.

Положај јужнословенских књижевности у ширем европском или светском књижевном контексту посебно је осетљив. Занемаривање јужнословенског књижевног корпуса није само последица лингвистичке специфичности и нестабилних језичких граница. Без обзира на политичку ситуацију „на терену”, јужнословенске књижевности суочавају читаоце са последњим и свакако илузорним изазовом „чисте” литературе, још једним концептом који се нашао у запећку историје. Јужна славистика представља област за заљубљенике у књижевност можда и више него арену за неизбежна политичка трвења, премда се једно често не може раздвојити од другог. У највећем броју случајева, студије јужнословенске књижевности могу се тумачити као политички гест само уколико оданост *књижевним вредностима* још увек има икаквог друштвеног и теоријског значаја.

Маргинализоване области проучавања по природи ствари привлаче маргинализовану теоријску апаратуру, али постаје све важније позабавити се овом појавом без носталгије, вајкања и бега у све већу специјализацију знања. Јужна славистика морала би пронаћи начин да себе и своје „старомодне” критичке алатке учини теоријски значајним и врате у токове моде. Интерес за јужнословенске књижевности у супротном се лако може преобратити у гест љубазности, а књижевности са ових простора у изузетак вредан памћења. То не значи да савремена јужна славистика треба да одустане од акумулације стручних знања. Криза славистике, једноставно речено, показује да је дошло крајње време за стварање аутохтоне и актуелне методологије тумачења која проистиче из потреба славистичке струке и надилази их у исти мах.

Не можемо примењивати исту методологију тумачења на књижевне феномене са такозване културне „маргине” и на књижевне традиције из „центра”, уколико однос између центра и маргине, познатог и непознатог, блиског и далеког, не преосмислимо на другачији начин. Судаћи према положају савремене славистике, досадашња решења односа између маргине и центра барем нису била довољно успешна. Либерални напори да се у јужнословенским књижевностима види више од примаоца утицаја из великих престоница културе увек донекле личе на облик правдања, док радикалне реакције често воде у слепу

¹ Бенјаминовим речима, живот кнеза Мишкина, протагонисте *Идиота* Достојевског, бесмртан је и, самим тим, *незабораван*: „То је живот који би морао бити незаборављен без споменика и без спомена, чак можда и без икаквог сведочанства” (Бенјамин 1974: 224–225). Незабораван живот, дакле, значи „више него само то да га не можемо заборавити”, по своме смислу „он упућује на нешто у бићу саме незаборавности, на оно по чему је незабораван” (Бенјамин 1974: 225).

улицу идеологије самодовољности, националних митологија и историјских антагонизама. Смела и можда недостижна методологија тестирала би границе обеју перспектива и пробала да изокрене „реакционарни” и „либерални” приступ с лица на наличје.

Покушај да се јужнословенске књижевности прикажу као један од извора европске културе, поготово уколико долази са ових простора, донео би јужнословенском корпусу више штете, него користи. Право на такав став може се бранити само под условом да претходно променимо начин на који користимо појам *извора*. Деконструкција је показала да није довољно просто заменити улоге извора и реципијента, центра и маргине. Можемо се борити против предрасуда контактологије, али је теже супротставити се књижевноисторијским чињеницама. С друге стране, протеклих тридесет година теорије показало је политичку ексклузивност и друштвену неподобност одговора саме деконструкције на питање *извора*. Јужна славијтика захтева методологију која би била њихов природан исход и теоријска последица. Методологију која би била у стању да заборављене књижевности са маргине европског континента узиде у темеље теоријског мишљења.

Са великим оградама, могла би се повући паралела између јужнословенских студија и тежње постколонијализма да преобрази савремену критичку методологију путем превредновања званичног књижевног канона. Незванични наследник постколонијалних студија и данас најприсутнија критичка парадигма (Бемер 2014), *светска књижевност* (World Literature) направила је још већи искорак ка књижевним делима необичних и наизглед неупоредивих одлика широм земљине кугле. На основу ових теоријских трендова могло би се закључити да управо заборав „старомодне” и занемарене материје јужнословенских књижевности и студија представља право полазиште њихове теоријске „еманципације”. Савремена теорија, премда на први поглед не може бити даље од дилема са југа Европе, даје нам за право да се за тренутак ослонимо на изгубљено памћење европске културе.

Само један јужнословенски писац имао је ту (не)срећу да добије Нобелову награду и истовремено се прикључи пантеону запамћених писаца из полу-заборављених или полу-упамћених књижевности. Специфичност Андрићевог положаја у европском контексту најбоље се види из поређење са другим међународно признатим ауторима с нашег културног поднебља. Утицај Павићевих романа на савремену књижевну и критичку продукцију² или заступљеност Кишовог опуса у универзитетским програмима широм света тешко би се могли упоредити с Андрићевом заслуженом, али скупом славом. Рекло би се да је Андрић постао жртва поделе између националних и интернационалних система вредности, да не помињемо непресушна интра-национална и ултра-национална спорења. Ан-

² Дејвид Дамрош (David Damrosch), један од најистакнутијих представника покрета светске књижевности, посветио је закључно поглавље своје књиге *Шта је светска књижевност? (What is World Literature?)* Павићевом *Хазарском речнику* (Дамрош 2003: 260–279). Павић, дакле, представља дефиницију савремене светске књижевности.

дрићев опус, иако бескомпромисно универзалан по својим исходима, резултовао је умножавањем најразличитијих националних префикса и постао савршен пример за оно што се може догодити када теоријска радозналост напусти једну област истраживања. Чак и старе филолошке дилеме о Андрићевим књижевним изворима, толико драгоцене јужнословенским студијама, ишчезавају с међународних славистичких скупова да би уступиле место наизглед „савременијим” приступима.

Поједине анегдоте из Андрићевог књижевног живота, чак и када су чувене попут лепе и несрећне историје Андрићевог сусрета с Киркегором, могу још увек бити вредне помена. Андрић се накнадно присетио необичних околности које су га почетком Првог светског рата условиле да у затворску ћелију у Марибору понесе само једну књигу из своје личне библиотеке. Епизода би опчинила све тумаче заинтересоване за Андрићеву књижевну биографију и без вела мистерије који се над њу временом наднео. „Закопчан” и дубоко неповерљив када је реч о важности пишчевог живота за разумевање књижевног дела, Андрић је годинама одрицао дубље значење овом догађају. Андрић је, штавише, оклевао да у јавности открије назив књиге, па чак и име њеног аутора, иако је признао да је књигу ишчитавао десетинама пута у периоду од само неколико месеци (Андрић 1994: 138). Могло се, заједно са писцем, сентиментално понадати да ће књига тако јединственог значаја остати непозната, али су ствари ишле очекиваним књижевноисторијским током. На основу сведочења Андрићевих савременика и биографа, знамо, или барем имамо чврсте разлоге да верујемо, како је управо Киркегоров спис *Или-или* стајао на столу Андрићеве собе и одакле био пренет у тамницу у Марибору (Караулац 2003: 137, 227–228). Андрићеви марљиви напори да прикрије свог наводног књижевног родоначелника пропали су, и критичари данас без изузетка признају значај Киркегоровог утицаја на Андрићеву рану прозу (Ходел 2009: 113–123) и поезију (Милошевић 1978: 155).

Постоји, међутим, оправдан разлог за сумњу да је писац Андрићевог калibra могао сасвим подбацити у својим намерама. Можда је било неопходно разоткрити мистерију мање важности да би се њоме препречио поглед на већу тајну. Неких тридесет година после интензивног, а опет кратког сусрета са списом *Или-или*, синтагма упадљиве алузивне и кохезивне снаге појавила се унутар једног од Андрићевих најцењенијих и најпажљивије компонованих романа. Иако је отписати протагонисту Андрићеве *Проклете авлије*, превареног султана из 15. века који ни у смрти није нашао одушка, као „најнесрећниј[ег] од свих људи” (Андрић 1977: 87). Прича о савременом турском ефендији који се идентификује са султановим несрећама може се, међутим, у потпуности разумети само уколико узмемо у обзир Киркегорове рефлексије о „најнесрећнијем”, сакупљене управо у књизи која је обележила туробне дане из Андрићеве младости (Киркегор 1990: 205–217).

Писање романа који се одвија у турском *затвору* и бави сударом младог интелектуалца са опресивним режимом на заласку, могло је побудити успомене на сличан период у животу аутора. Андрићев опис Ћамила не само што се подудара

са Киркегоровом визијом „најнесрећнијег”³ него се истовремено уклапа у шири онтолошки и епистемолошки оквир Киркегорове филозофије, који омогућава далекосежна поређења и преиспитивања. Паралела између Андрићевих позних дела и Киркегорове мисли дестабилизује границу између андрићевског *смисла* историје и наглашено индивидуалистичке филозофије *очаја* данског филозофа. Неспорно присутан у Андрићевој младости, Киркегор би се, отуда, можда и са више права могао показати као обликотворан и контроверзан извор у Андрићевим зрелим стваралачким годинама. Андрићев неуспех да сам заборави то што је желео да забораве сви други претворио је сусрет са меланхоличним Данцем у једну од најплоднијих лакуна у његовом животу и делу.

На ободима овог неубичајеног поређења, али у самом средишту Киркегорове филозофије, налазе се фигуре витезова, које је дански филозоф, по свему судећи, позајмио из грубадурске традиције (Олесен 2008: 319–320). Пресудна мисао хришћанског (и савременог) доба, да свет не мора бити то што јесте, пронашла је врло занимљив израз у Киркегоровој визији витештва. Идеалистички филозофи одувек су настојали да преобразе „голе” животне чињенице у мање или више одрживе фикције. Тако је и чувени, по свему судећи, хотимични промашај у стварности дански филозоф покушао да усагласи са немогућим књижевним идеалима. Уколико Киркегоровим биографима треба веровати више него што је Андрић веровао својим, чувена раскинута веридба са Регином Олесен обликовала је најмање један важан мотив у *Страху и дрхтању*. Киркегор се нашао у искушењу да, лишен жене коју је волео, сопствени живот представи у облику параболе витештва (Ханеј 2001: 174).

Киркегоров *вitez бесконачне резигнације* се „заљубљује у принцезу, и та љубав постаје сада читав садржај његовог живота; међутим, однос је такав да се та веза никако не може остварити, да се не може превести из идеалности у реалност” (Киркегор 2002: 193), већ само задобити у духу. Док „људи огрезли у жабокречини живота (...) криче” о лудости, витез пушта да се љубав у њему „умота у безбројним завојима и обавије сваки лигамент свести” (Киркегор 2002: 193). Киркегоров елоквентни пасаж и витешки напор да преобрази стварни губитак у немогућу добит заиста нас плени достојанством „душ[е] онога који је испио врч отрова” (Киркегор 2002: 193), али се у основи не разликује од Киркегоровог покушаја да у „најнесрећнијем” међу људима открије „најсрећниј[ег]” (Киркегор 1990: 217) или да човеково онтолошко очајање и *болест на смрт* надомести спасењем (Киркегор 1980). О убедљивости Киркегоровог племенитог неуспеха сведочи популарност данског филозофа међу егзистенцијалистима, премда филозофија никада није истински успела да пронађе заједнички језик са његовим наслеђем (Рикер 1998: 12–15). Књижевност је, уместо ње, повела главну реч.

³ Оба јунака поседују типичне црте меланхолика, као што су ћутљивост, повученост, погнуто држање и потпуна уроњеност у прошлост. Обојица се смеше на сличан, тајанствен начин, са очима које горе унутрашњим пламеном, те истовремено одају необичну снагу и слабост (Андрић 1977: 46; Киркегор 1990: 216).

Андрић није волео етикете било које врсте и односио се према егзистенцијализму са великим опрезом. Осим тога, огромни скок идеалистичке вере који је надахњивао Киркегора није могао бити даље од Андрићеве зреле епске имажинације и древне мудрости вољеног императора Марка Аурелија, који је заузео Киркегорово место у Андрићевим позним годинама (Кош 1982: 304, 309). Топоси немогуће љубави, фаталне веридбе, неизлечивог очаја људског стања, ипак су наставили да опседају писца и против његове воље. За одјецима Андрићевих младалачких преокупација не морамо трагати у маргинализованом лирској поезији, есејима, писмима или записима. Киркегоровске дилеме довеле су до постепене кризе наратива у Андрићевим романима.

Киркегор се може приказати као двострука прекретница у Андрићевој раној и позној поезици без упадања у стереотипе о кризи модернитета коју су оба аутора предвидела у зрелим годинама. У ту сврху подједнако може послужити анатомија туге у Андрићевом опусу или потенцијални однос према витешком идеалу протеклих епоха. Није толико важно питање да ли је Андрић створио свог *витеза бесконачне резигнације* – или барем витеза Тужног Лика,⁴ колико питање из ког се разлога у роману *Проклета авлија* ова сличност помолила из заборава. Врло је танка линија између креације и реакције, и побуна против модерног света, чак и када се врши у име „душе витештва” (Евола 1995: 79–88),⁵ може скончати у екстремним решењима.⁶ Андрићев однос према историји срећом никада није почивао на меланхоличном повлачењу у политички конзервативизам било које врсте. У прошлости Андрић је видео могућност живе критике садашњости, умерене, али не и поништене, стоичким мирењем са вечним, митским обрасцима људске судбине.

Меланхолични протагониста *Проклете авлије* изазива чуђење управо из овог разлога. Рекло би се да је носталгија посебне врсте, можда чак и „носталгија за апсолутним” (Минкова 2007),⁷ уздрмала темеље *Проклете авлије* и изнедрила јунака који нас самим својим именом подсећа на савршенство.⁸ Неочекиван друштвени и осећајни ресантиман одредио је судбину човека „погрешног првог корака” (Андрић 1977: 76 – курзив је наш), који је „једном умро још пре смрти, онда кад је помислио да је, да би могао бити, несрећни султанов брат Цем” (Андрић 1977: 119 – курзив је наш), пошто се, без побуне и грандиозних гестова, „већ раније повукао са примљеним ударцем” од своје веренице (Андрић 1977: 59 – курзив је наш). „Нема сванућа” (Андрић 1977: 113) за младића из Смирне, као што нема лека ни за његову наводну болест – *taedium vitae* – будући

⁴ „Ћамила је”, сугерише Иво Тартаља, „занела историјска литература као Дон Кихота књиге о витезовима” (Тартаља 1979: 113).

⁵ У изворнику: „soul of chivalry”.

⁶ Јулијус Евола (Julius Evola) није једини подржавао екстремне политичке опције из меланхоличног дивљења према владавини аристократије.

⁷ У изворнику: „nostalgia for the absolute”.

⁸ Имамо у виду познато Тартаљино тумачење арапске етимологије Ћамиловог имена (Тартаља 1979: 75).

да она испуњава читав Тамилев живот, а „од себе се не може оздравити” (Андрић 1977: 113).

Била то Киркегорова Антигона, која је својом несрећом „жива сахрањена” (Киркегор 1990: 152), или Андрићев Тамил, који је „једном умро још пре смрти” (Андрић 1977: 119), раскинута веридба са Регином Олсен или са девојком друге вере, Киркегорова варијанта дворске љубави или старинско витештво наследника који је својој драгој „[н]удио (...) све” и „није постављао никакве услове” (Андрић 1977: 58 – курзив је наш), била то *бесконачна резигнација* или *taedium vitae*, *болест на смрт* или *на живот* – стиче се утисак како се низ неповезаних тачака и прекинутих линија спонтано обликује у тајанствену киркегоровску фигуру у самом срцу Андрићевог кратког романа, уколико се метафора срца или средишта може применити на дело које преиспитује традиционалне облике приповедања и истине (Бошковић 2010: 45–66).⁹ Проучавање извора Андрићевог романа не би смело ни потценити, ни преценити Киркегоров значај. Било би наивно данског филозофа држати одговорним за све, од кризе жанра и приповедања до растакања Андрићевог погледа на свет у *Проклетој авлији*. Уместо да киркегоровски очај замишљамо попут сингуларитета који изврће све познате историјске и књижевне законе, уместо да се повинујемо *деконструкцији* која само генерише нову врсту тоталитета, могли бисмо радити на *реконструкцији* крхкости и некохерентности књижевних дела и епоха у превирању.

Уколико бисмо однос Андрића и Киркегора претворили у метафору за положај јужнословенских књижевности у Европи, не би било сувише тешко потврдити баналан и незадовољавајући, али упркос томе тачан закључак да су „страни” утицаји на јужнословенски корпус били далеко снажнији него што су то били утицаји с наводне „маргине” европске културе на њен „центар”. Спремно прихватимо да је Киркегор, и сам некада маргинализована фигура, извршио снажан утицај на Андрића, упркос сумњивој и компликованој природи ове везе, али ће се утицај Андрића или јужнословенских књижевности на ширу европску публику вероватно још задуго сматрати ефемерним или просто подложним заборава. Као хуманисти, наравно, осећамо потребу да се побунимо, али можемо ли (и смемо ли) ићи против чињеница?

Нисмо, међутим, сигурни да је само оно што се *фактички* догодило било једино што је могло да се догоди. Арбитрарност књижевне историје, а то ће рећи потенцијалност свега што се у њој није одиграло, не треба узети здраво за готово. Чак се и Андрић, нобеловац, указује као пропуштена шанса европских и јужнословенских књижевности, да не помињемо неславну судбину *Романа о Лондону* у иностранству, и бројне друге примере. Тумачи књижевних традиција насталих на језицима са релативно малим бројем говорника морали би постати свесни не само *актуелног* него и *потенцијалног* значаја своје области, јер им се

⁹ Андрић ипак не деконструира традицију приповедања у потпуности. Ауторски приповедач и даље игра важну улогу у *Проклетој авлији* (Јерков 1999: 201–229), а за „истином” о јунацима романа може се трагати на пресеку прича различитих наратора (Вранеш 2011: 101–155).

лако може догодити да заврше пишући књиге о стварима које се никада нису догодиле, а могло је или требало да се догоде.¹⁰

Према могућности алтернативне књижевне историје може се односити са иронијом, али она у том случају не би смела поштедети ни навике заједнице тумача. Нисмо довољно спремни на нове и неизбежно рискантне алтернативе, које би погрешке у дедукцији и потенцијална значења могле преобратити у предност. Уколико лакуне унутар система мишљења више не делују занимљиво културолозима и социолозима књижевности, оне можда још увек могу бити од користи малој и угроженој групи филолога. Филолошка *реконструкција* мора почети пошто је *деконструкција* већ обавила – а не пре него што је уопште почела – свој посао. Требало би обрнути процес деконструкције и изнова сагледати недостатке Логоса као прилику за већи удео имагинације у тумачењу. У супротном, јужна славистика постепено може бити преображена у једну од многих логичких грешака, како њен предмет и истинска сврха буду постајале све мање видљиве.

Ако желимо да научимо ишта ново о књижевностима које су обично одсутне из европског књижевног канона, можда ћемо бити принуђени да утицаје, међусобне контакте и „истинско” знање заменимо *одсутним изворима, пропуштеним сусретима* и неком врстом *ученог незнања*. Мораћемо да усавршимо наше алатке до те мере да буду у стању да региструју слабе и заборављене, али, упркос томе, неопходне изворе на обе стране, који једва да заслужују име утицаја. Уместо континуитета, можда ћемо морати да замислимо низ пропуштених сусрета укорењених у саме законе књижевне историје. Уместо да поставимо наше закључке на чврсте темеље, можда ћемо морати да их правимо „ни од чега”, другим речима, од свега што не знамо и вероватно никада нећемо знати. Критика би тада, у извесном смислу, и сама постала *наратив*, који би од књижевног дела водио у различите области културе, политике и филозофије и повезао фрагменте значења у процесу – а не чину – тумачења. Овај тип анализе који настоји да премости јаз између *помног читања, читања контекста и читања на даљину (distant reading)*¹¹ већ смо назвали *екстензивним читањем* (Вранеш 2015). С обзиром на статус јужне славистике и њену наклоност према филолошким истраживањима, покушај да се старе и нове теоријске дилеме превазиђу са готово заборављеног југа Европе могао би се назвати *филологијом одсутности*.

Ни филологија ни одсутност нису изгледа оставили „жалац у души” савременог човека, како је Киркегор звао све што том човеку недостаје, премда остаје

¹⁰ Можемо замислити пројекте ове врсте који прекорачују националне и регионалне границе. Указали бисмо на текући рад на докторској дисертацији „Крај модерног: витешки идеал у обликовању савременог српског и светског романа”. Према нашем мишљењу, средњовековни идеал витештва представљао је велику пропуштену шансу модернизма, али га то ипак није спречило да заузме кључно место у романима попут Џојсовог *Уликса*, Мановог *Чаробног брега*, *Мајстора* и *Маргарите* Михаила Булгакова или *Проклете авлије* Иве Андрића.

¹¹ Није наодмет подсетити на Моретијеву дефиницију *читања на даљину*, које суд о несагледивом корпусу светске књижевности заснива на секундарној литератури (Морети 2013: 162–163).

незаборавно (Киркегор 1991: 242).¹² Киркегорове мисли о агилности и бриткости христоликих фигура, које захтевају делање уместо хвале, не могу се превести у секуларни контекст без свеобухватне ироније. Само под једним условом смели бисмо пасти у искушење да Киркегорове речи применимо на јужнословенске књижевности, којима такође треба више делатника и мање поклоника. Уколико желе да постану један од извора који покреће књижевну културу Европе, јужна славистика мораће да заслужи право да верује како се врлина не може превидети, чим се једном посади у човекову такозвану „душу“.

Када је Никола Милошевић писао о киркегоровској „бодљи у [Андрићевом] срцу“ (Милошевић 1978: 149–162 – курзив је наш) уместо о жалцу у пишчевој души, деликатан али смислен превид критичара вишеструко се исплатио. Метафора срца и хуманости од непроцењивог је значаја за Киркегоров појам проживљене вере и тек са њом необична фраза из Киркегоровог *Огледања у хришћанству* може задобити универзално значење. Протекло је време које многе јужнословенске нације желе да забораве, а које је уместо тога заборавило њих, али је тврдоглава „грешка“ српског критичара истрајала. Прошло је више од тридесет година од Андрићеве смрти и Киркегоровог благо измештеног цитата, али ни оне нису успеле да извуку све жаоке из нашег сећања. Јужнословенске књижевности остале су бодља у срцу европске културе.

ЛИТЕРАТУРА

Андрић 1977: И. Андрић, *Проклета авлија*, Београд: Просвета; Загреб: Младост; Сарајево: Свјетлост; Љубљана: Државна založба Словеније; Скопље: Мисла.

Андрић 1994: И Андрић, *Писац говори својим делом*, прир. Радован Вучковић, Београд: БИГЗ, СКЗ.

Бенјамин 1974: W. Benjamin, *Eseji*, prev. Milan Tabaković, Beograd: Nolit.

Бемер 2014: E. Boehmer, *The World and the Postcolonial*, in: *European Review*, XXII/2, 299–308.

Бошковић 2010: Д. Бошковић, *Заблуде модернизма*, Београд: Службени гласник.

Вранеш 2011: Б. Вранеш, *Последњи витезови: огледи из књижевности*, Београд: Завод за уџбенике.

Вранеш 2015: Б. Вранеш, „Господин Сам, тужни Тристан“: екстензивно читање романа *Башта*, *пепео* Данила Киша, *Књижевност и језик*, LXII/3–4, 261–271.

¹² У изворнику: „sting in the soul“.

Дамрош 2003: D. Damrosch, *What Is World Literature?*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Евола 1995: J. Evola, *Revolt Against the Modern World*, Translated from the Italian by Guido Stucco, Rochester, Vermont: Inner Traditions International.

Ханеј 2001: A. Hannay, *Kierkegaard: a Biography*, New York: Cambridge University Press.

Ходел 2009: R. Hodel, *Diskurs (srpske) moderne*, Beograd: Filološki fakultet; Institut za književnost i umetnost; Čigoja štampa.

Јерков 1999: А. Јерков, Неизрецива мисао смрти и неименљиво у *Проклетој авлији*: смисао Андрићеве поетике, у: *Свеске Задужбине Иве Андрића*, XVIII/15, 185–229.

Јерков 2014: А. Јерков, Смисао заборава: Дединац и заборав самога себе, у: С. Јаћимовић, С. Ш. Димитријевић (ур.), *Поезија и поетика Милана Дединца: зборник радова*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 103–131.

Караулац 2003: М. Karaulac, *Rani Andrić*, Beograd: Prosveta.

Киркегор 1980: S. Kierkegaard, *Bolest na smrt*, prevod i glosar Milan Tabaković, Predgovor Mirko Zurovac, Beograd: NIRO „Mladost”.

Киркегор 1990: Kierkegaard, Soren, *Ili-ili*, prev. Milan Tabaković, Sarajevo: „Veselin Masleša”, Svjetlost.

Киркегор 1991: S. Kierkegaard, *Practice in Christianity*, Edited and Translated with Introduction and Notes by Howard V. Hong and Edna H. Hong, Princeton, New Jersey and Chichester, West Sussex: Princeton University Press.

Киркегор 2002: С. Кјеркегор, *Страх и дрхтање*, прев. Слободан Жуњић, Београд: Плато.

Кош 1982: Е. Кош, Последњи Андрићеве дани, у: *Свеске Задужбине Иве Андрића*, I/1, 301–317.

Милошевић 1978: N. Milošević, *Zidanica na pesku*, Beograd: Slovo ljubve.

Минкова 2007: Y. Minkova, *Nostalgia for the Absolute: Soviet Writers in Search of Transcendence*, A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School University of Southern California in partial fulfillment of the requirements for the degree Doctor of Philosophy (Slavic languages and literatures). [ProQuest]

Морети 2013: F. Moretti, Conjectures on World Literature and More Conjectures, in: T. D’Haen, C. Dominguez, M. Rosendahl Thomsen (eds.), *World Literature: a Reader*, London and New York: Routledge, 160–175.

Олесен 2008: T. A. Olesen, Troubadour Poetry: The Young Kierkegaard’s Study on Troubadours – “with Respect to the Concept of the Romantic”, in: J. Stewart (ed.), *Kierkegaard and the Patristic and Medieval Traditions*, Hampshire: Ashgate, 299–321.

Рикер 1998: P. Ricoeur, Philosophy after Kierkegaard, in: J. Rée, J. Chamberlain (eds.), *Kierkegaard: a Critical Reader*, Oxford, UK: Blackwell Publishers, 9–25.

Таргаља 1979: И. Таргаља, *Приповедачева естетика*, Београд: Полит.

Branko M. Vraneš

THE STING OF MEMORY: ANDRIĆ AND SOUTH SLAVIC PHILOLOGY

Summary

The position of South Slavic literatures in Europe is defined by a constant struggle between oblivion and the impossibility to forget the South Slavic literary heritage. South Slavic studies have fallen into a crisis, which can be resolved only if they create their own interpretative methodology. Such a methodology would have to meet the demands of the field and, at the same time, be able to attract the attention of the European and worldly cultural public sphere. Understanding the relationship with Kierkegaard's philosophy in Andrić's late years, especially in his novel *The Damned Yard*, might just be the first step towards an autochthonous "South Slavic" philology.

Keywords: Ivo Andrić (1892–1975), *The Damned Yard* (1953), Søren Kierkegaard (1813–1855), chivalry, philology, memory, South Slavic studies.

